

NOTES ON A MEMORIAL

Den følgende teksten er manuset til [Jonas Dahlbergs film *Notes on a Memorial*, 2018.](#)

1

På ettermiddagen den 22. juli 2011 detonerte en kraftig bilbombe i Regjeringskvartalet i sentrum av Oslo. Bomben drepte åtte personer og skadet et trettital. Terroristen som hadde utført udåden, reiste deretter fra Oslo sentrum til Utøya i Hole kommune, der Arbeiderpartiets ungdomsfylking (AUF) arrangerte sommerleir med omtrent 560 deltagere. Der drepte han 69 personer og skadet 66, de fleste under 20 år. Handlingen var politisk motivert, og terroristens mål var å forhindre utviklingen av den neste generasjonens sosialdemokratiske ledere.

2

To og et halvt år senere satt jeg på en buss på vei fra Oslo til Utøya. Den norske regjeringen hadde utlyst en internasjonal konkurranse om å skape minnesteder for å hedre ofrene for terroren. I bussen satt en gruppe arkitekter og kunstnere som var invitert til konkurransen.

3

Utøya er en øy i Tyrifjorden, en stor innsjø i Hole kommune. Kommunen har omtrent 6000 innbyggere og er politisk dominert av høyrepartiene Høyre og Fremskrittspartiet, men selve Utøya har siden 1950 vært eid av AUF som hvert år arrangerer sommerleirer og politiske kurs på øya.

4

Det tar omtrent førti minutter å kjøre fra Oslo sentrum til Utøya, og den siste delen går på en mindre landevei. I tilknytning til det planlagte minnstedet skulle det anlegges en parkeringsplass, og fra denne skulle det gå en gangvei over et jorde bort til selve minnstedet. Minnstedet var tenkt plassert på Sørbråten, på spissen av en odde som strekker seg ut i vannet mot Utøya.

5

Min idé for minnestedet bygget på noen av mine følelsesmessige observasjoner under det første besøket på Utøya, da vi ble ført rundt på øya av en av de overlevende etter angrepet. Det slo meg hvor annerledes det opplevdes å gå rundt i naturen, sammenlignet med følelsen vi fikk når vi gikk gjennom hovedbygningen, der mange av drapene hadde funnet sted. Opplevelsen av å se de tomme rommene og sporene etter den ekstreme volden fylte meg og de andre rundt meg med dyp sorg. Noen av oss begynte å gråte.

6

Men mens bygningen ikke ga slipp på minnene om terrorangrepet, var det noe helt annet ute i naturen. Selv om vi sto på steder der mange hadde mistet sine liv, og vi fikk fortalt hvem de var, og hvordan de hadde dødd, hadde naturen allerede begynt sitt arbeid med å skjule sporene. Etter som tiden går, kommer også følelsene vi hadde inne i bygningen, til å forandre seg og blekne – som et åpent sår som sys igjen, og som etter hvert forvandles til et arr.

7

Etter besøket på øya fortsatte vi til det planlagte minnestedet. Odden lager en spiss som strekker seg fra fastlandet ut mot Utøya, og herfra har man en utsikt over vannet mot Utøya som ligner på et perfekt komponert naturbilde.

8

Nesten umiddelbart følte jeg at det var viktig at minnestedet skulle tilby noe helt annet enn en slik tilfredsstillelse. Før vi kom fram til det planlagte minnestedet, hadde vi fått mulighet til å lytte til noen av de overlevende. De snakket om å «ta øya tilbake og gjøre den til sin igjen». Det begynte å føles stadig mer problematisk at samtidig med at disse ungdommene kjempet av all sin kraft for å orke å gå videre – slik at de igjen skulle kunne treffes der på somrene for å prate politikk, høre på musikk, smugdrikke noen øl og kanskje treffe en de likte – så skulle det stå en gruppe mennesker på en odde og peke ut mot øya som om den var selve ondskapens øy.

Tanken på et slikt blick fikk meg til å minnes noe som hadde skjedd på bussen fra Oslo til Utøya. Idet vi kom over en topp og så Tyrifjorden for første gang, var det noen i bussen som trodde at de så Utøya. Dette fikk alle i bussen til å sprette opp av setene og flytte seg til den siden av bussen der utsikten var best. Men så snart vi fikk høre at det ikke var Utøya likevel, satte vi oss igjen.

Steder som dette har en enorm tiltrekningskraft. Dette er kanskje ikke alltid en så god kraft hos oss, men den er menneskelig, og den er vanskelig å verge seg mot. Ettersom reisen til minnestedet også bidrar til denne energien, er det klart at veien dit vil bli en viktig del av selve minnestedet. Faren er selvfølgelig at den ufrivillig bejaer denne kraften og aktiverer et blick ut mot øya som først og fremst er passivt, nærmest voyeuristisk. Som forvandler Utøya til et monument i seg selv. Det følte derfor viktig for meg at vi som besøkere av minnestedet skulle kunne se på Utøya og på det som har skjedd, gjennom vår egen sorg. At blikket først skulle vendes innover snarere enn utover.

9

Da jeg begynte mitt skissearbeid, var dette det første jeg konsentrerte meg om. Hvordan motvirke det voyeuristiske blikket ut mot øya?

Først plasserte jeg en slags vegg ute i vannet. Men det følte feil. Jeg ønsket ikke å lage noe monument.

Så flyttet jeg i stedet veggen opp på odden. Slik at den blokkerte blikket ut mot øya og også hindret tilgjengeligheten til det faktiske minnestedet.

10

Men noe følte fremdeles veldig feil. Som at det fremdeles ble et slags monument eller en type arkitektur som risikerte å uttrykke noe annet enn det det faktisk skulle gjøre.

Så jeg begynte å tenke på å ta bort veggen og presse den ned i bakken.

Å få den til å forsvinne og gjøre den usynlig.

Å skape et slags tomrom. Som et snitt eller et sår i naturen selv.

11

Monumentet var nå borte, og betrakterens mulighet til å bevege seg ut mot spissen forsvant. Men blikket ut mot øya var fremdeles til stede, og stedet manglet også en mer intim og privat plass. Så jeg presset nå også selve bevegelsen ned i bakken og lot den skape en rampe og en tunnel som førte ned mot et litt mer privat rom inne i fjellet.

12

For å føre sammen hele sekvensen fram til minnestedet flyttet jeg den foreslåtte rette stien over jordet, slik at den i stedet slingret seg gjennom skogen. Fra parkeringsplassen skulle besøkene nå ta en fem til ti minutters kontemplativ spasertur gjennom skogen fram til stedet der stien skar ned i landskapet, ned i fjellet, til en kort tunnel som skulle lede fram til kanten av selve snittet.

13

Besøkene befinner seg nå i dette private rommet inne i fjellet. Omgitt av naturen. De hører vannet som flyter forbi. Vinden. De ser lyset som reflekteres opp mot fjellveggen tvers over kanalen der navnene på dem man ikke lenger kan nå, står inngravert i fjellet.

14

Mitt forslag til minnested på Sørbråten er altså et snitt eller et sår i naturen selv – et snitt som forsøker å gjenskape den fysiske opplevelsen av å ta bort noe, og som reflekterer over det plutselige og permanente tapet av de som døde. Minnestedet forsøker bevisst å avgrense blikket ut mot øya, for i stedet å skape et mer privat rom der blikket vendes inn mot oss selv.

15

Snittet som deler odden, er en tre og en halv meter bred utgravning, og tomrommet som skapes i landskapet, gjør det umulig å nå ut til spissen av odden. Steinen som blir tatt bort, flyttes til Oslo og blir brukt til å bygge minnestedet i Regjeringskvartalet.

16

Umiddelbart etter at det blir offentliggjort at mitt forslag har vunnet konkurransen, får dette bildet, der snittet i odden er som tydeligst, en enorm spredning. Og på en måte blir kanskje minnestedet realisert i denne perioden tross alt, da det havner i bøker, aviser, tv, radio, avhandlinger og andre publikasjoner.

Etter omtrent en uke med nesten utelukkende positiv kritikk kommer så reaksjonen fra en gruppe på 20–30 beboere i området, ledet av en lokal Fremskrittsparti-politiker som også sitter i bygningsnemnda i Hole kommune. De sier at minnestedet er brutalt, og at de ikke ønsker å bli påminnet hver dag om det som skjedde.

Mens bildet av minneste­det fortsetter å spres rundt om i verden, kontaktes jeg av den norske regjeringen som lurer på om det er mulig å gjøre snittet litt mindre tydelig. Kan «gapet» mins­kes litt? Kan man vri det i en annen retning? Kan man plante trær som skjuler det? De foreslår til og med at man skal tette igjen deler av snittet slik at det blir litt mindre voldsomt. Men for meg er det merkelig å snakke om minneste­det i seg selv som brutalt. Det er vel hendelsen det skal minne oss om, som er brutal? Minneste­det forsøker å fange det brutale i handlingen og noe av det bakenforliggende, og samtidig nærme seg det ømtålige i en sorgprosess.

17

Såret, det førti meter lange og tre og en halv meter brede snittet gjennom fjellet på den ubebodde odden, ville kun ha vært synlig fra visse vinkler. Det ville knapt kunne sees av de som bor eller beveger seg i området. Men siden illustrasjons­bildet som spres i media, er fra en annen vinkel, spiller det ingen rolle om virkeligheten egentlig ser annerledes ut der folk oppholder seg. Bildet som spres av minneste­det, er så sterkt i folks bevissthet, at det ser likedan ut uansett hvorfra man ser det.

18

I løpet av de kommende drøyt tre årene pågår det en intensiv offentlig debatt om minneste­det i norske medier. Ofte opplever jeg at debatten fokuserer på feil ting. Men selv om den til tider kan bli ganske høylytt og noen ganger faller feil ut, tror jeg at debatten er en viktig del av den sorgprosessen som både samfunnet og enkeltindivider er nødt til å gå gjennom. For hvordan skal man egentlig minnes en hendelse som dette? Det som hele tiden veiledet meg i mitt arbeid, var at jeg tror at en kunstnerisk gestalting på en helt spesifikk måte kan bidra til å holde samtaler om traumatiske hendelser levende. Og at samtalen i seg selv kan ha en helbredende effekt. Jeg tror at den visuelle kunsten har en spesiell rolle i relasjon til hendelser som oppleves som nærmest ubegripelige og umulige å beskrive med ord. Ikke slik at kunsten skulle kunne erstatte andre former, tvert imot trenger man utvilsomt både journalistiske, vitenskapelige, religiøse og andre tilnæringsmåter. Det jeg mener, er at kunsten har en annen rolle, mindre avhengig av språket, enn de andre. Men ikke mindre viktig.

To ganger utsetter regjeringen arbeidet med minneste­det. En planlagt åpning i 2015 blir til 2016 og til slutt 2017. Men gruppen av lokale beboere har bestemt seg, og sommeren 2016 stevner de den norske staten. Saken ledes av kommunalminister Jan Tore Sanner fra Høyre, som foreslår et forlik med lokalbefolkningen som innebærer at regjeringen skal stoppe arbeidet med forslaget cirka en måned før planlagt byggestart. Men da gruppen tydelig har sagt at de ikke vil ha noe minneste­det i området i det hele tatt, takker de nei til forlikforslaget. Arbeidet med minneste­det på Sørbråten settes på pause i påvente av utfallet av rettssaken, men det bestemmes at jeg i mellomtiden skal fortsette arbeidet med minneste­det i Regjeringskvartalet.

19

Da jeg høsten og vinteren 2013 satt i mitt studio i Stockholm og jobbet med konkurranse­forslaget, var jeg fullstendig avskjermet og befant meg i en slags sone av stillhet. Jeg hadde mistet min far drøyt et år tidligere, og nå kunne jeg for første gang nærme meg og bearbeide min egen sorg. Det var mange følelser i den situasjonen jeg var i, som jeg kunne ta i bruk i arbeidet med minneste­det på Sørbråten. Det var et sted som i en viss forstand ikke var så langt fra det mentale stedet jeg selv befant meg på der i studio. Minneste­det i Regjeringskvartalet manglet en tydelig stedsspesifisitet å forholde seg til. Ikke bare fordi området skulle bli helt nytt, slik at ingen av oss som deltok i konkurransen, egentlig visste hvilket sted vi skulle forholde oss til. Men kanskje også fordi det for meg var vanskeligere rent generelt å relatere meg til et regjeringsområde, til et politisk sentrum. Men i løpet av høsten 2016, da jeg ble bedt om å videreutvikle skissene til minneste­det i Regjeringskvartalet, hadde både mitt indre og mitt ytre landskap forandret seg. Den offentlige debatten som hadde foregått rundt minneste­det på Sørbråten, gjorde at jeg kunne forankre mitt arbeid på en annen måte. Det ga meg en stedsspesifisitet i forhold til Regjeringskvartalet som jeg ikke hadde i 2013. Jeg var nå midt i den offentlige samtalen, midt i debatten, og skisserte på et minneste­det midt i politikkens sentrum.

Regjeringskvartalet i Oslo ligger sentralt i byen, og som alle lignende steder rundt i verden, mister det mange av sine bykvaliteter på kvelden. Det foregår rett og slett ingenting i slike områder på kvelden, når de som jobber der, har gått hjem. Etter et terrorangrep er det ikke bare landegrensene som risikerer å stenges, men også bygninger, plasser og til dels også mennesker. Da jeg begynte å tenke på dette, følte det viktig at minnstedet skulle forsøke å motvirke en slik utvikling, og snarere arbeide for en økt åpenhet og forsøke å skape liv og bevegelse i området. Når jeg satt og tenkte på dette, og på de samtalene som hadde pågått rundt minnstedene, begynte jeg å fundere på hva det ville innebære om minnstedet, i stedet for å vise de som terroristen hadde drept, slik minnsteder pleier å gjøre, skulle vise alle de andre. Hele samfunnet.

21

Og på sett og vis å la de som døde, framtre gjennom alle andre. Om man skulle ta utgangspunkt i det norske folkeregisteret, som bygger på hvem som bor i landet, og ikke på statsborgerskap eller nasjonalitet, så fantes det drøyt fem millioner mennesker i Norge den 22. juli 2011. Alle slike registre er selvfølgelig problematiske. For hvem er synlige, og hvem er usynlige? Likevel følte jeg at et slikt arkiv eller dokument over denne dagen kunne problematisere viktige spørsmål om det som hadde skjedd. Denne ganske enkle idéen – eller dette bildet – ble mitt utgangspunkt i arbeidet. Det følte naturlig å tenke seg at dette arkivet med fem millioner navn skulle hugges i stein, som en antik tekst.

Fra begynnelsen var tanken å bruke steinen som jeg tok bort fra minnstedet på Sørbråten, til å produsere steinplatene. Men dersom minnstedet på Sørbråten ikke skulle bli realisert i tide, eller ikke bli noe av i det hele tatt, så ville også en annen type stein kunne brukes, uten at konseptet ville bli nevneverdig svakere.

Minnstedet i Regjeringskvartalet i Oslo skulle bestå av dette arkivet med omtrent 2000 store steinplater inngravert med drøye fem millioner navn. Navnene ville tilhøre de 77 menneskene som døde, samt alle som var registrert i det norske folkeregisteret den 22. juli 2011. Navnene på de som mistet livet, skulle skille seg ut gjennom å inngraveres med noen centimeter luft rundt seg. De fem millioner navnene skulle ikke stå i alfabetisk rekkefølge, men plasseres tilfeldig, ved siden av hverandre. Mitt håp var at et første øyekast skulle understreke vårt delte fellesskap: Vi er alle mennesker, vi har alle et navn, og vi var alle vitner denne dagen.

23

Minnstedet skulle vokse fram gradvis i løpet av de 7–10 årene som byggingen av det nye Regjeringskvartalet ville ta. Etter hvert som de store steinplatene med inngraverte navn ble ferdigstilt, skulle de plasseres ut på minnstedet under seremonielle anledninger. Når alle steinplatene var utplassert, ville de utgjøre 77 stabler som til sammen inneholdt navnene på de som mistet livet i terroren, samt alle andre som var bosatt i Norge den 22. juli 2011.

24

Når det nye Regjeringskvartalet sto klart, skulle stablene med steinplater flyttes og legges ut på bakken og dermed skape en større plass for ettertanke og engasjement. De som kom til den permanente minneplassen, ville kanskje lete etter sitt eget navn eller navnet til en i familien eller en venn. Det er et slags eksistensielt behov, menneskets søken etter sin plass i verden.

25

En søken som gjør at dette skulle kunne bli et aktivt sted, der det i generasjon etter generasjon ville være mulig å lete etter navn på foreldre, slektninger og andre. Denne enkle aktiveringen ville gjøre at de drøyt fem millioner menneskene som var der den dagen, ville føre videre fortellingen om det som hadde skjedd, og om de som mistet livet den dagen. Som i en muntlig fortellertradisjon.

For når du leter etter ditt navn, møter du iblant noen navn som har litt mer luft rundt seg. Som åndedrag. Navnene på de som mistet livet i terrorangrepet. Og det er i møtet med disse navnene at din eksistensielle søken omformuleres.

27

Når du går der med din kropp, møter du de som har blitt frastjålet denne muligheten. Levende og død side om side. Å leve innebærer et ansvar for andre. Det innebærer til og med et ansvar for det som skjedde den 22. juli 2011.

28

Før mitt forslag til minneste for regjeringskvartalet ble offentliggjort, får jeg, på en pressekonferanse som regjeringen holder i juni 2017, vite at mitt arbeid med *Memory Wound* på Sørbråten skal avsluttes. Like etter pressekonferansen finner jeg også ut at hele min kontrakt om minneste sies opp. Dette betyr ikke bare at *Memory Wound* på Sørbråten aldri kommer til å realiseres, men også at det pågående arbeidet med minneste i Oslo avsluttes. På pressekonferansen kunngjør regjeringen også at det var viktig for fremtidige minnesmerker at de skulle være «lavmælte». Men hva betyr egentlig det? Jeg vet ikke, men jeg er overbevist om at formålet med et nasjonalt minneste er å hedre de som mistet livet, gjennom å insistere på en fortsatt felles samtale om det som skjedde. Og at samtalen i seg selv, selv om den noen ganger kan være ubehagelig, er det som på sikt kan fungere som bearbeiding av traumat. Et minneste som etterstreber at alle skal være enige, i stillhet, risikerer å forminske det som skjedde, og dermed bidra til at omstendighetene glemmes.

Jonas Dahlberg, *Memory Wound*, 2014. Land Art

Jonas Dahlberg vekket meg, jeg sov på sofaen.

Du må komme, sa han.

Gå til panoramavinduet, se! Nå skjer det av seg selv!

Det er et under, det bare skjedde, her i Hole kommune.

Underet var selv forundret. Selvsagt ble alle som hadde prøvd å si at fjell ikke kan rope hurra eller trøste, tause og forundret, de òg.

Det gikk som det gikk, for fjell kan tross alt dele seg.

Akkurat da alle var vendt bort, hadde snudd stolen, var blitt rolige og skulle til å dra til den og den byenog drive med sitt kjøpmannskap eller utvide terrassen, delte landtungen seg.

Fjorden fylte på, for vann tåler ikke å være tomt.

Men jeg så ingenting. Jeg slappet av, hadde sluttet

å se over fjorden. Imens var minnesmerket på plass.

Akkurat som konkurransevinneren. Bare på ordentlig.

Et overskåret brød som mangler en skive. Vårt eget tomrom med vann under, vårt tomrom med himmel over.

Dette må vi ikke si til noen, Jonas Dahlberg, ingen vil ta oss alvorlig, sa jeg.

Nei, sa han. Ingen vil tro at naturen er slik, at den kan trøste.

Min datter var så sint og lei seg for monumentet mitt.

Hun synes så synd på naturen her ute, sa han.

Nei, nå går det over alle støvleskaft. Det skjedde en kveld. Det skjedde av seg selv. Det skjedde i en parallell.

Det skjedde i et Fjordland som icke är.

Jeg tror ikke du vet hva du holder på med, Jonas, sa jeg. Jeg finner frem noe middag. Vil du se tippekampen sammen med meg?

Mikroen sa pling.

Cecilie Løveid, *Vandrestillinger*, Kolofon forlag 2017